

LENGYEL ANDRÁS

A polgár-éthosz és a „gavallér-világnézet” ütközése

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN „LOVAGIAS ÜGYEI”

1.

A nyolcvanas évek elején, múzeumi pályám kezdeti szakaszában Tömörkény István lányától, Kőszegi Dénesnéától – egyebek közt – három kézzel írott jegyzőkönyvet is sikerült megvásárolnom a szegedi múzeumnak. A jegyzőkönyvek, amelyeket ezek szerint nemcsak az író, de örökösei is gondosan megőriztek, Tömörkény István „lovagias ügyeit” dokumentálják. Az első 1893-ból, a második 1898-ból, a harmadik 1899-ből való. Párbaj – fegyverhasználat – egyikből sem lett, az „ügy” mindegyik esetben megállt a „jegyzőkönyvi elégtételadás” stádiumában. A három affér azonban így is, vagy talán éppen így, roppant tanulságos. Együtt belevilágítanak a Tömörkény-életrajz olyan szegmenseibe, amelyeket eddig nem láttunk, nem ismertünk, s ezek egyben mint a korszak dokumentumai is igen beszédeselek.

2.

A párbaj – párviadal, duellum – története messzi történelmi múltba nyúlik vissza, de „modern” (s éppen e formájában már anakronisztikus) alakja Magyarországon első sorban a dualizmus (1867–1918) évtizedeire jellemző. Léte sajátos kettősséget mutat. A jog tiltotta (az 1878. évi V. tc. fogházbüntetést ígért a párbajozóknak), a társadalom uralkodó csoportjainak konvenciója viszont gyakorlatilag megkövetelte a konfliktuskezelés e módját. Az egykorú Pallas Nagy Lexikona, amely mindmáig a legjobb magyar általános lexikon, tisztán, világosan fogalmaz, amikor arról beszél, hogy a párbaj akkoriban divó formája „azon a társadalmi felfogáson” alapult, „hogy bizonyos becsületbeli ügyek csak vérrel intézhetők el, bizonyos sértések csak vérrel moshatók le; a sértő magaviseletéért fegyveres elégtétellel tartozik; a bírói segély igénybe vétele a reparációra alkalmatlan” (13:835). Nem kétséges, ez a problémakezelés nem illett, nem illik a modern jogállam szelleméhez, a becsület sérelmének fegyveresen, párviadalban való reparálása jogállam *előtti*, premodern technika. A magyar társadalomfejlődés sajátos alakulástörténete azonban 1848, sőt 1867 után is megőrizte a nemesség normatíváló szerepének és erejének igen tekintélyes részét, s ez a nemesség, a hadsereg hivatásos tisztikarának közvetítésével, a „tishti becsület” normává emelésével, a tételes joggal szemben is érvényesíteni tudta – legalábbis a nyilvánosságban, „*kifelé*” – saját normáit. Ez a helyzet, mint a kortársak is tudták s olykor nyilvánosan is megfogalmazták, meglehetősen álságos volt, hiszen a párbaj – miközben a közreműködők a *becsületre* hivatkoztak – a legkülönbébb magánéleti és közéleti becsstelenségre adta meg a feloldozást: a lényeg az „*elégítél adás*”, azaz a fegyveres párviadal *vállalása* volt. (Vö. Wirth István: *A párbaj*; Gerő András: *A politikai párbaj* – mindkettő a Rubicon 1991. évi 9. számában.) A kibontakozó kapitalizmusnak és a továbbélő feudalizmusnak ezt az álságos

összekapcsolódását szépen érzékelteti a kortárs-politikus, Vázsonyi Vilmos (1868–1926) 1900-ban megfogalmazott diagnózisa: „... a bankok és minisztériumok előszobái és a lovassági kaszárnyák egyszerre népesedtek be képviselőkkel. Egyszerre terjedt a gazdasági rendszer és a lovassági pisztoly birodalma. A büntető törvénykönyvbe nagy képmutatással beletették, hogy a párviadal büntetendő cselekmény. De a törvényhozók voltak az elsők, akik átugráltak a tilalmon. A parlamentben is bebizonyult [...], hogy a színvonal süllyedése együtt jár a párbaj emelkedésével. Minél több nulla tódult be a képviselőházba, annál több lett a lovagias ügy. Utóvégre már a miniszterek is párbajt vívtak és megjött a humor teteje: a belügyek, a rendőrség minisztere rendőreinek fedezete mellett párbajozott.” „A nálunk dühöngő párbaj divat egyszerre két tünetet mutat ki; egyik, hogy politikai életünkben nincs őszinteség, hogy az irányzatok mind képmutatóak és a gavallér-világnézetben, különböző cím alatt is élve, végre találkozhatnak, a másik, hogy *a rendiség visszahódította a társadalom uralmát, sőt a parvenü polgárokkal gyarapodva erősebb, mint valaha*” (Rubicon, 1991. 9. sz. 28.).

3.

Tömörkény István (1866–1917), akinek élete – egy évvel „előresietve” – szinte hajszálra egybeesett a dualizmuséval, a német eredetű, elmagyarosodott polgárság szocializálta volt. Ezt nemcsak életrajzának külső eseménytörténete, de 1890-es évekbeli publicisztikája (pl. *Hétről hétre* [2000] című kötete anyaga) is tanúsítja. A rendies kiváltságok világa idegen volt tőle, arra volt például büszke, hogy hajdanán Szeged város polgárjogát még a nemesember is csak akkor kapta meg, ha azt a polgárok ítélete szerint kiérdemelte. Származása, életkörülményei és – írások sorában dokumentálódó – rokonszenvei nem a privilégiumok világához, hanem az önerejükből élő, *polgárként* kezelt „kétkézi” emberek világához vonták. Nem várnánk tehát, hogy neki is „lovagias ügyei” legyenek; ez, valljuk meg, nemigen fér bele a róla élő – okkal s joggal élő – képbe. De – mint látni fogjuk – mégis voltak ilyen ügyei. E tény, persze, ha jobban meggondoljuk, valójában egyáltalán nem érthetetlen, hiszen neki is az adott társadalom konvenciórendszerébe belekényszerülve kellett élnie, nem sehol sincs sziget utópiájában; s ez ugyanakkor sok mindent meg is világít, mert az egyéni életút konkrétságában rajzolja ki azt a szociokulturális erőteret, amelyben s amelynek ellenében kellett Tömörkénynek (is) igazi önmagát megalkotnia.

Tömörkény fiatalkori „lovagias ügyeinek” számbavétele tehát – a kínálkozó anekdotikus interpretáció vonzása ellenére – az életút és a pálya mélyebb megértésének lehetőségét ígéri.

4.

Az időrendben első jegyzőkönyv kelte: 1893. július 22; aláírói pedig – „mint Tömörkény István úr megbízotta[i]” – Taschler József és Kószó István. A „lovagias elintéztet igénylő ügy”-ben eljáró mindkét megbízott jogász volt. Kószó István (1861–1932), akinek ügyvédi irodájában a jegyzőkönyv készült, ekkor gyakorló ügyvéd (később országgyűlési képviselő, majd – már az 1920-as években – államtitkár), Taschler József (1867–1916) pedig – bírói és ügyvédi vizsgálja birtokában – éppen akkoriban helyezkedett el az „igazságszolgáltatás kereteiben”. (Később a legnevesebb szegedi bírók egyike lett.) Mindketten a szegedi közélet ismert figuráinak számítottak, saját – részben máig élő – legendakörrel. Kószó ekkoriban – 1891-től 94-ig, az író megnősüléséig – a még le-

gényember Tömörkény szobatársa is volt. Közös bohémeskedéseik története a Tömörkény-irodalom visszatérő motívuma. Taschler megbízottként való közreműködése pedig jelzi, ekkor már ő is az író benső baráti köréhez tartozott.

A konfliktus, amely a „lovagias ügyet” kiváltotta, Szegeden 1893. július 21-én, egy felsővárosi kocsmában robbant ki. A „tényállást”, amely mindezt rögzíti, a jegyzőkönyv így adja vissza: „alólírottak mint Tömörkény István úr megbízottai július hó 21-én délután 1/2 3 órakor megjelentek Andrássy honvédhuszárfőhadnagy úrnak Hétpacsirta u. 17. sz. alatti lakásán, hogy tőle felvilágosítást kérjenek arra nézve, miként értette és miként értelmezi Tömörkény úrral szemben azon kijelentését, hogy *ő zsidóval vagy újságíróval egy asztalhoz nem ül*, mely kijelentést egy felsővárosi korcsmában Tömörkény úrral szemben 1893 július 21-én tett.” A sértett – s következésképpen a „lovagias” eljárás kezdeményezője – ezek szerint Tömörkény volt, aki nehezményezte Andrássy főhadnagy kétségkívül arrogáns és – nyilván – eleve sértő szándékú megjegyzését. Az inkriminált kitétel, hogy tudniillik a főhadnagy „zsidóval vagy újságíróval egy asztalhoz nem ül”, önmagát – s a tétel megfogalmazóját – minősíti. Egyben jelzi és dokumentálja azt a katonatiszti habitust is, amely akkor valószínűleg szélesebb körben is érvényesült. Ele kétségkívül az akkor a Szegedi Naplónál újságíróskodó Tömörkény ellen irányult, de a személyesnél általánosabb érvénnyel bír; jelzi az újságíró-szakma alacsony presztízsét is, hiszen eszerint a „zsidó” és az „újságíró” egyaránt nem „érdemli meg”, hogy egy asztalhoz ülhessen egy katonatiszttel. A jegyzőkönyv sajnos nem mondja meg, hogy Andrássy N. (valószínűleg: Nándor) megjegyzésében konkrétan mi nem tetszett Tömörkénynek: a személye ellen irányuló gesztus, az újságíró-szakma „testületi becsületének” megsértése, esetleg az újságíróknak és a zsidóknak azonos (negatív) megítélése? A válasz erre magából a jegyzőkönyvből nem derül ki, ismerjük azonban Tömörkénynek a Katolikus Néppárt antiszemitizmusával szembeni elutasító álláspontját (vö. Hétről hétre, 124–129.), kizárható tehát annak föltételezése, hogy a zsidókkal való azonosítás ellen berzenkedett volna. Annál inkább állítható az, hogy – maga is benne élve kora magyar társadalmában – tisztában volt a kijelentés valódi intenciójával. Azaz tudta: az őt személyében és hivatásában sérteni szándékozó huszártiszt szándékosan kapcsolta össze őt, az újságírót és az (ott jelen sem lévő) zsidókat, hogy a zsidó szóhoz „hagyományosan” kapcsolódó megbélyegzést, stigmtát rá, az újságíróra is átvigye. Tömörkény elégtétel-keresése tehát, ha a kor uralkodó fölfogásához igazodó anakronisztikus formában is, *a rendies habitus* – zsidókat és a „zsidós” szakmát, az újságírást megvető – alapvetően *korlátolt és diszkriminatív megnyilatkozása ellen* irányult.

Az ügy azonban, bár a sértés nyilvánvaló volt, végül nem jutott el a fegyveres elégtétel-adásig, a párbajig. (Valószínűleg a két megbízott, Taschler és Kószó „diplomáciai” érzékének, személyes közreműködésének köszönhetően.) Ami bizonyos: 21-én délután Taschler és Kószó nem találta otthon a főhadnagyot, ezért – ahogy a jegyzőkönyv rögzíti a megbízottak elbeszéléseit – „névjegyük hátrahagyása mellett új találkozássra 1893. július 22-ének délután 1/2 3 óráját tűztük ki”. Ekkor – a jegyzőkönyv tudatosan konfliktust-tompító megfogalmazása szerint – a két megbízottnak „Andrássy főhadnagy úr oda nyilatkozott, hogy tudomása szerint az általunk feltett kérdésben foglalt kijelentést *nem tette, s ha tette volna is* [?!] ő azt Tömörkény úr személyére vonatkoztatni nem akarja és nem akarta [,] sem őt sérteni nem akarta, mert ő Tömörkény úr otlétére is csak homályosan emlékezik és oka nem lehetett vele sértegetésbe bocsátkozni, hisz őt nem is ismeri és barátainak egy jó részét hírlapírók képezik.” Ez az érvelés, amely végső formáját tekintve alighanem Taschler és Kószó jogászai rabu-

lisztikájának eredménye, logikai képtelenségek sora. Némi túlzással azt mondhatnánk, egy szó sem igaz belőle. Egyetlen célja – s valódi funkciója – a párbaj elkerülésének verbális „megalapozása”, úgy hogy sértő és sértett egyaránt presztizsvesztés nélkül kerülhesse el a fegyveres összecsapást. (Hogy Taschler, Kószó és Andrassy között ekkor valójában milyen beszélgetés zajlott le, hogyan érveltek a megbízottak s hogyan reagált erre a főhadnagy, a dolog természete szerint legfőljebb elképzelhető. Taschler híres konfliktus-kezelő bölcsességével számolva föltételezhető, hogy eleve úgy adta elő mondókáját, hogy Andrassynak kikaput hagyjon a visszavonulásra.)

A becsületügyek szabályai szerint természetesen Andrassy főhadnagy formálisan nem térhetett ki a párbaj elől. Ezt a jegyzőkönyv rögzíti is, így adva vissza szavait: „Amennyiben lovagias elégtételt óhajtott Tömörkény István úr, azt megadni kötelességének tartja ugyan, de sajnálatát fejezte ki a fölött, ha netalán olyan kifejezéssel élt volna, mi által Tömörkény úr annyira sértve érezné magát, hogy ezen felvilágosító kijelentését elégnék nem tartaná.” Ez a megfogalmazás megintcsak a jogász logika terméke, s – jól érzékelhetően – a megbízottak által, Tömörkény nevében, de Tömörkény távollétében meghozott – elsimító, párbaj-elkerülő döntést készíti elő. A jegyzőkönyv ugyanis ezek után így folytatódik és zárul: „Mi ezek után kijelentettük, hogy Tömörkény István úr ezen magyarázattal megelégszik és mi ezen ügyet lovagias emberekhez illő módon befejezettnek nyilvánítjuk és arról Tömörkény István úrnak ezen jegyzőkönyvet kiadtuk.”

5.

A következő eset, fordított szereposztásban, öt évvel későbbi. Az ezt megörökítő újabb jegyzőkönyvnek a kelte: 1898. május 24, de maga a konfliktus, amely „becsület ügyé” vált, két nappal korábbi. Ezt a jegyzőkönyvet már nem ketten írták alá, hanem négyen: Görbe Samu százados és Böhm Miklós főhadnagy, mint Barutza Sándor százados megbízottai, és dr. Gróf Árpád (1866–1940) és dr. Kószó István, mint Tömörkény megbízottai. (Utóbbiak mindketten ügyvédek; Gróf a maga szakmájában nem kevésbé ismert mint Kószó: ügyvédi sikereinek ma is megsemmisíthető eredménye az úgynevezett Gróf palota, a szegedi építészet e nevezetes emléke, amelyet ő építtetett.) A kihívó, mint „sértett” most nem Tömörkény volt, hanem Barutza százados, jóllehet az affért ezúttal sem Tömörkény kezdeményezte. A konfliktus generálójának ezúttal is a katonatiszti arrogancia tekinthető – Tömörkény csak arra reagált.

A „tényállás”, amelyet ez a jegyzőkönyv is kötelességszerűen rögzít, a négy megbízott közös szövegezése szerint a következő volt: „Folyó hó 22-én az esti órákban férfi társaságban Barutza Sándor százados úr borozás közben Tömörkény István úr nevére, ismételten, Tömörkényi [!] úr kifejezett kérelme ellenére, ezen szavakkal »a szép asszony egészségére« poharat emelt. Tömörkényi [!] úr ezen felindulva Barutza százados úrnak azt mondta »paraszt« és a társaságot elhagyta.” „Ezen utóbb említett kifejezésért Barutza százados magát sértve érezvén Tömörkény úrtól elégtételt kért; amit utóbbi készséggel elfogadott.” Sajnos, ez a jegyzőkönyvi helyzetkép szempontunkból némileg homályos; csak sejteni lehet, hogy ezúttal Emma asszony, Tömörkény felesége is jelen volt, s az ugyanott mulatozó katonatiszti társaság – nyilván az ilyen esetekben szokásos metakommunikatív gesztusok kíséretében – „kikezdett” vele. (Tömörkény felesége ekkor még, bár már két gyerek anyja, fiatalasszony volt, mindössze 27 éves.) Nem teljesen kizárt, persze, hogy az író némileg túlreagálta a dolgot. A történetekben azonban bizonyos „macsó” vonás mindenképpen fölfedezhető, hiszen

Barutza százados ismételt kérésre sem hagyott föl provokatív gesztusával. (A teljes tisztánlátáshoz, e ponton, szükség lenne a százados – szavait kísérő, de jegyzőkönyvileg meg nem örökített – metakommunikációjának ismeretére.) Annyi mindenképpen bizonyos: Tömörkény elvei szerint a gyermeket nevelő, férjes asszonyok „elcsábítása” becsületbe vágó dolog volt. Ezt pár évvel korábban, 1895. július 28-án egyik cikkében meglehetősen nyíltsággal nyomtatásban is kifejtette: „a becsület, az úgynevezett társadalmi becsület, melynek elvesztése esetén a *mort civile* éri a halandót, valami sajátos dologgá változott, amihez a valódi értelemben vett becsületnek semmi köze nincs. Például a lehető legcsúnyább véték megcsalni és szerencsétlenné tenni egy leányt, de aki ezt teszi, még mivel sem szolgált arra, hogy elérje a *mort civile*. Ha valaki *elcsábít egy fiatal asszonyt, aki nemcsak szép menyecske, de két-három, nevelésre váró gyermek anyja is, szintén nem vét a modern becsület szabályai ellen.*” (Hétről hétre, 80.) Ezt azonban Tömörkény, jól érzékelhetően, nehezményezte, s az ilyesmit – kora új gyakorlatával szembeállítva – a „valódi becsület” sérelmének tekintette. Barutza százados elleni kifakadása tehát, azt mondhatnánk, elvszerű, beállítódásából logikusan következő volt.

Érdekes s mindenképpen jellemző azonban, hogy – a provokációként fölfogott katonatiszti gesztusra reagálva – Tömörkény immár nem párbajra hívta ki a századost, hanem egyszerűen „leparasztotta”. Ez azt jelzi, hogy a párbaj, mint konfliktuskezelő eljárás már nem vonzotta. Elég volt számára az, hogy a századost, aki egy *úri* velleitásokat hordozó testület tagja volt, *úriságában* vonta kétségbe.

Magából a konfliktusból, bár a kihívó hivatásos fegyverforgató volt, ezúttal sem lett párbaj; a fegyverhasználat ezúttal is elmaradt. Az ügy jegyzőkönyvi „kiegyezéssel” zárult. A *modus vivendi* megtalálása alighanem megintcsak a megbízottak kompromisszumkeresésének eredménye. Hogy Barutza százados megbízottai, maguk is katonák, mennyire ambicionálták a kiegyezést, nem tudjuk. Tömörkény megbízottai viszont, kik jogászok voltak, bizonyosan a megegyezésre törekedtek: törvénytisztelő ügyvédeként nem is tehettek másként. S ezt a kötelességüket, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, teljesítették is.

A megoldást végül a négy megbízott együtt találta meg. Hogy szükség volt némi egyeztetésre, a vélemények összehangolására jelzi, hogy a 22-én este történtek jegyzőkönyvi elintézésére – az ilyenkor szokásos azonnali bonyolítás ellenére – nem másnap, 23-án, hanem csak 24-én került sor. Ekkor azonban a megbízottak „az elégtétel adás következő módjában állapodtak meg”: „Barutza Sándor százados úr kijelenti: »a szép-asszony egészségére« kifejezést minden egyéb mellékgondolat és sértő szándék nélkül használta, és sajnálja hogy az adott viszonyok között szavai félremagyarázásra adhattak okot.” „Ezzel szemben Tömörkény István úr kijelenti, hogy a felindulásában használt sértő kifejezést visszavonja és azért bocsánatot kér.” Ezt a – megbízottak által konstruált – *modus vivendit*, megerősítésként, a szembenálló felek személyes találkozója pecsételte meg. A jegyzőkönyv végén ott van a kiegészítő záradék: „A fentjelzett elégtétel adás felek személyes találkozója mellett a mai napon megtörtént. Szegeden, 1898. május hó 24-én.” A záradékot a megbízottak külön is aláírták, igazolván a személyes találkozás megtörténtét.

6.

A harmadik kéziratos dokumentum a szó tulajdonképpeni értelmében nem jegyzőkönyv, hanem egy jegyzőkönyv *hivatalos* kísérőlevele. Ezt Kószó István és Polczner Jenő írta alá, maga a szöveg utóbbinak hivatalos – ügyvédi – levélpapírján olvasható.

(Kószót, mint Tömörkény „lovagias ügyeinek” állandó közreműködőjét már jól ismerjük, Polczner Jenő [1840–1911] szintén tekintélyes helyi polgár volt – ügyvéd, függetlenségi párti politikus, egy időben még országgyűlési képviselő is.). A levél címzettje – megnevezetten – Tömörkény volt, kelte pedig 1899. június 10. Ez a dokumentum a következő helyzetet rögzíti: „Egyrészről Andor Béla, Weitner Antal honvéd főhadnagy és Veres László honvédhadnagy urak, másrészről meg Uraságod között felmerült lovagias ügyben felvett jegyzőkönyvet annak megemlékezésével van szerencsénk ide /./ alá zárva Önnek átszolgáltatni, hogy az ezen jegyzőkönyvbe megállapított közlemény, a »Szegedi Napló« című hírlap mai nap megjelent és ide 2/. alá csatolt 148-ik számának »Újdonságok« rovatában közzé téve lett.” A csatolt mellékletek, sajnos, nem maradtak meg, így a jegyzőkönyvet nem ismerjük, ám a Napló-beli közlemény könnyen visszakereshető, s innen elindulva már rekonstruálhatjuk, hogy mi is történt: hogy keveredett újabb „lovagias ügybe” Tömörkény?

Az affér, amely így tetten érhető, a maga idejében meglehetősen nagy port vert föl: a Szegedi Napló több közleményben, napokon keresztül foglalkozott vele. Kirobbanótja tulajdonképpen nem is Tömörkény volt, hanem – meglepő módon – a Napló kiadója, Engel Lajos (1860–1912), akit bizonyos, pontosan nem rekonstruálható kijelentése miatt három katonatiszt a Kass Vigadóban karddal összevagdalt. Engel és a katonatisztek afférjába Tömörkény utólag, mint az esetről beszámoló újságíró sodródott bele – a három tiszt őt, az esetről tudósítót hívta ki párbajra.

Az Engel Lajos összekaszabolásáról beszámoló cikk – június 5-i keltezéssel – 1899. június 6-án jelent meg a Szegedi Naplóban *Polgárvér három tisztikardon* címmel, *Vérengzés a Kass-vigadóban* alcímmel. Hosszú, több mint egy kolumnás írás ez; nagy része – négy hasábból majdnem három egész hasáb – az affér leírása, a bevezető valamivel több mint egy hasáb azonban kommentárszerű állásfoglalás. E névtelen, de minden kétséget kizáróan Tömörkény írta cikk tehát egyszerre az eseményről tudósító tárgyas beszámoló s egy jelenség éles hangú elítélése. A „közvélemény” meghatározott nézőpontú befolyásolása. (Az esetet nyilván éppen ezért írta meg Tömörkény s nem valamelyik másik, kevésbé súlyos szavú újságíró.) Szempontunkból Engel Lajos összevagdolásának története is, az ezt fölvezető tömörkényi kommentár is fontos.

Maga az affér, rövidre fogva, néhány mondatban összefoglalható. Három honvédtiszt: Andor Béla és Weitner Antal főhadnagyok és Veres László hadnagy június 4-én este a „Csorvay-mulatóban időztek s ott három orfeumdámával s egy, ugyanazon társasághoz tartozó, Bánáti (Banet) férfiénekessel együtt mulattak.” Ejjél után valamenynyien fölkerekedtek, s átmentek a Kass vigadóba, ahol „igen vidáman voltak”. Az egyik „orfeum-dáma” szintén jelenlévő komornájával (!) „brudert ittak a katonák, azután nagy csókolózások történtek, egymásra dőltek – kurta szóval mondva oly módon viselkedtek, hogy a helyiség közönsége, amely még számosabb társaságból állt, ezt a megbotránkozás kétségbevonhatatlan jelei között vette zokon.” Az egyik társaságban ott volt Engel Lajos is. A bonyodalom abból adódott, hogy „két orfeum-hölgy kiment az úgynevezett toalett-szobába”, s ott, a „toalett-szobának a férfiak (!) részére fenntartott helyiségében” összetalálkozott két férfitársval, akik közül az egyik Engel volt. „Itt támadtak azután a természetesen kellemetlen jelenetek, amik az ilyen dolgokkal együtt szoktak járni.” Magyarán: Engel valami sértőt mondott az „orfeum-hölgyeknek”. A cikk e ponton némileg homályos; Tömörkény vagy szeméremből, vagy Engelt védve nem mondja ki expressis verbis, mit is mondott Engel. A toalett-ből a társasághoz visszatérő „egyik »hölgy« visszatérőben” azonban elmondta az esetet Andor

főhadnagynak, aki – a nők fékező, visszatartó gesztusai ellenére – elégtételt akart venni a sérelemért. Engel megpróbált kitérni a főhadnagy elől, ám azután – szóváltásba keveredve vele – „elmondta, hogy botrány az, hogy ilyen hölgyeket erre a helyre hoznak s közben egy nyers, de egyébként teljesen igaz kifejezést használt.” Magyarán: alighanem *lekurvázta* az „orfeum-hölgyeket”. A három tiszt erre kardot rántott s közös erővel összevagdalta Engelt, sőt a segítségére siető Biró Benő városi mérnök is kapott két könnyebb vágást.

A tisztai akció eredménye nem is maradt el; a sebeket a cikk így leltározza: „Engel Lajos fején *három kardvágás*, megannyi nagy és súlyos és a csonthártyáig terjedő, [...] az arca baloldalán, közvetlen a szeme fölött *egy kardszúrás*, amelybe négy centiméternyire megy bele az orvosi kutasz, továbbá egy, fokkal ütött kardcsapás nyomán *el van törve a bal alsó karjában a sípcsont*.”

Tömörkény állásfoglalása egyértelmű; az eset leírásának módja, a cikk sarkítva kiemelő címe s fölvezető kommentárja egy irányba mutat: leplezetlenül elutasító. Bírálata vonatkozik mind a katonatisztek mulatozásának körülményeire és stílusára, mind „elégtételszerzésük” módjára. Ízlése számára elfogadhatatlan volt ahogy a tisztok az „orfeum-hölgyekkel” mulattak, „palam et publice csókolózván s dülöngélvén egymás hátára.” „Minden intelligens ember meg fogja érteni – kommentálta e fejleményeket Tömörkény –, hogy ez a viselkedés megbotrányozást kelthet az ottlevő közönségben egyrészt, másrészt pedig ezen szabad viselkedésű nőszemélyek szinte provokálják s elkövetik azokat a dolgokat, amiknek azon előkelő helyen semmi keresetük nincsen.” Ám nemcsak ezekről az „exkurzáló nőszemélyekről” volt meg a maga egyáltalán nem leplezett véleménye, de a tisztai „becsületvédelem” módjáról is. „A közönség – írta az affér helyi megítéléséről – általában nem tudta, mik voltak a véres tény előzményei, de mindenki bele volt állapodva, hogy bármi történt legyen is, *három embernek karddal menni egy fegyvertelen ellen: oly dolog, amely föltétlenül a legerősebben elítélendő*. Ha hozzátesszük, hogy a három vagdalkozónak a hivatalos vizsgálat hivatalosan közölt eredményei szerint az affér megindítására kezdődőleg egy fillér ára igazsága sem volt (mert még azon »hölgyek«, kiknek úgynevezett védelmére keltek, csit[ít]ották őket), akkor hamar tisztában lehet mindenki azzal, hogy itt ismét szemben állunk a legsajnálatosabb, legszomorúbb kardafférek egyikével.” Diagnózisa tehát nem is lehetett kétséges: „országra szóló csúf botrány történt Szeged legelőkelőbb nyilvános gyülekező helyén, a Kass-vigadóban, elkövetve három honvédtiszt által, akik fékevesztett indulatukban *véresen megvagdaltak és súlyosan megsebesítettek egy polgárt*. [...] Az ismert és többé nem szokatlan brutalitás esete ez is, mely együtt jár a kard szolgálaton kívüli viselésével, mint immár a polgárságot fölháborító esetek egész légiója igazolja.”

Az esetből, részben Tömörkény cikke hatására is, országos skandalum lett. A hivatalos – polgári, majd katonai – vizsgálat mellett a helyi és fővárosi sajtó egyaránt kommentálta a történeteket. Holló Lajos országgyűlési képviselő, a Magyarország főszerkesztője például táviratban üdvözölte a megvagdalt Engel Lajost, s lapjában is hírt adatott a „véres botrányról” (vö. Szegedi Napló, 1899. jún. 7. 4.). A Magyarország e – Naplóban is újraközölt – cikkéből tudjuk, hogy a „ma [azaz június 6-án] reggel Szegeden megjelent hírlapok hosszú tudósításokat közölnek a botrány részleteiről s igen éles hangon kritizálják a katonatisztek eljárását. *A három tiszt erre a mai délelőtti folyamán elküldte segédeit mind a három újság szerkesztőségéhez s tőlük a közleményekért fegyveres elégtételt kért*.” Mivel, mint tudjuk, a Szegedi Napló cikkét Tömörkény írta, az egyik párbajra kihívott újságíró ő lett. Ez a fejlemény sem zavarta a Naplót abban, hogy 8-i

számában – *Polgárvér a kardon* címmel – továbbra is fõlszínen tartsa az ügyet, s újabb, a tisztekre nézve dehonesztáló adatokat hozzon nyilvánosságra. (Idézték például Andor fõhadnagy halhatatlan kérdését, melyet egy korábbi alkalommal intézett a Kass fõpincéréhez: „Hát itt [ti. a Kass vigadóban] a poharat se szabad összetörni?”) A három tisztt és Tömörkény „lovagias ügyének” lefolyását, sajnos, részleteiben nem ismerjük; csak annyi bizonyos, hogy a hatodika délelõtti kihívás után valamiképpen megindultak a tárgyalások a párbajsegédek között. Tömörkényt – amennyire a jegyzõkönyvhöz írott kísérõlevélbõl kikövetkeztethetõ – Kószó István és Polczner Jenõ képviselték, a három tisztt pedig – egy késõbb idézendõ, június 10-i közlemény utalásából következtetve – valószínûleg Szarvassy Dezsõ és Holly Béla fõhadnagyk. A párbaj, a „fegyveres elégtételadás” azonban a jelek szerint egyik fél érdeke sem volt. Kószóéknak nem volt, nem lehetett célja, hogy Tömörkényt kitegyék három hivatásos fegyverforgató céltáblájának (maga Tömörkény, vélhetõleg, mint látni fogjuk, immár elvi okokból sem akart párbajozni), a tisztikar számára pedig már úgyis nagy volt a botrány – nem állhatott érdekükben tovább mérgeíteni a helyzetet. (Más kérdés, hogy a három tisztt az adott körülmények között *kénytelen volt* fegyveres elégtételt kérni; ezt a „tisztí becsület” megkövetelte tõlük.) A modus vivendit a párbajsegédek végül abban a sajtóközleményben találták meg, amelyre Kószó és Polczner július 10-i, már idézett levele hivatkozik. Ez – *A kardafférhez* címmel – a Szegedi Napló június 10-i számában, a 3-4. oldalon jelent meg, s kétségbevonhatatlanul jelzi, hogy Tömörkény nem hátrált meg a párbaj elkerülése végett, ám egy – az egész ügy szempontjából lényegtelen – részletkérdésben némi engedékenységet mutatott. A közlemény teljes szövege ez:

„Lapunknak 1899. évi június hó 6-án megjelent 144. számában »Polgárvér három tisztikardon« cím alatt közzétett cikkünkben egyebek között a következõ kitétel is foglaltatik: »Voltakép nem kávézni, hanem pezsgõzni akartak. Ezt ugyan megtehették volna abban a korcsmában is, ahol voltak, de ott – mint a kihallgatott orfeumhölgyek vallják – a pincér kijelentette, hogy csak azon esetben hozhat pezsgõt, ha az árát elõre kifizetik.« Miután ezen közlemény tartalma szerint az abban jelzett tényt nem mi állítottuk mint valót, hanem abban a közleményben ez a tény úgy van közölve, mint a rendõrségnél kihallgatott két orfeumi egyén vallomása; tekintve, hogy Szarvassy Dezsõ és Holly Béla fõhadnagy urak biztos tudomásukra való hivatkozással azon orfeumi egyének vallomásában állított tényt, továbbá azt, hogy a tisztek azért mentek volna el a Csorvay mulatóból a Kass kávéházba, mert ott pezsgõt adni nekik nem akartak, valótlannak mondják – a nevezett fõhadnagy uraknak ezen kijelentését már csak azért is készek vagyunk valónak elfogadni, kinyilatkoztatni, közölni és ehhez képest a netán félreértett közleményünket kiigazítani, illetve felvilágosítani, mert mi abban a közleményben a magunk részérõl nem állítottuk az orfeumi egyének vallomásában foglaltak valódiságát.”

Nem kétséges, hogy ez a szöveg – túl jogászai bonyolultságú fogalmazásán – meg lehetõsen mondvacsínált: nem hatálytalanítja Tömörkény cikkét s nem „adja vissza” a három tisztt „becsületét”. Minden lényeges állítást érintetlenül hagy. Valójában csupán alibi-gyártás; ürügy, hogy az „ügyet” elintéztettnek lehessen tekinteni. De míg Tömörkény megbízottai legfõljobb minimális engedményt tettek a párbaj elkerülése végett, a három tisztt megbízottainak igazában még a látszatot sem sikerült fõnntartaniuk: az ilyen, a lényegtelen pezsgõkérdést kiemelõ elintézés voltaképpen a lényegi vádak indirekt beismerését, a cikkben foglaltak igazát jelentik. Ezt a helyzetet jól mutatja, hogy ugyane – 10-i – lapszám élén a Napló egész oldalas vezércikkben (*A kardafférek*) tért vissza az ügyre, s szólalt fõl ismételtén a „meg nem engedhetõ és el nem tûrhetõ egy-

oldalú fegyverhasználat” ellen. (Igaz, ezt a cikket már nem Tömörkény, hanem – névtelenül – Kulinyi Zsigmond vagy Békefi Antal írta.)

Föltűnő azonban, hogy a „lovagias” elintézésnek szánt közlemény nem említ neveket, így a Tömörkényét sem, s formailag sem a klasszikus „jegyzőkönyvi elintéзések” egyike. Ha a háttérét nem ismerve olvassuk a szöveget, szinte semmi nem utal benne a szokásos „becsületügyek” koreográfiájára. Ez valószínűleg abból adódott, hogy Tömörkény és a három tiszt ügye már nem is volt klasszikus „lovagias ügy”. A Napló június 11-i száma legalábbis erre enged következtetni. Ebben ugyanis két írás is foglalkozik az üggyel, s ezek nem a hagyományos ügyintézés jegyeit mutatják. A lap *A szegedi kardafférről* címmel – magyar fordításban – újraközi a német nyelvű budapesti lap, a Pester Lloyd e tárgykörben írott nagy cikkét, s ebben – egyebek közt – ez a meglepő állítás olvasható: „az affair gyorsan fejlődött, kihívások történtek, melyeket *elvi alapon visszautasítottak*, mivel a sajtó nem engedhette meg, hogy a jogosult kritikában háborgattassék, és mivel *a párbajokat megtagadták*, a korcsmai botrány hirtelen a honvédek kérdésévé lépett elő”. Ha ez igaz, akkor ezúttal Tömörkénynek nem volt „lovagias ügy”, hiszen nem fogadta el a kihívást. E hírlapi közlés azonban, legalábbis Tömörkény esetében, legföljebb féligazság lehet: a már többször említett június 10-i levél egyértelműen „lovagias ügy”-ről tanúskodik. S a Napló június 11-i számának minket érdeklő másik közleménye (*A kardafférhez*) is megerősíti, hogy volt ilyen ügy. E közlemény ugyanis expressis verbis kimondja, hogy: „A kardafférből kifolyólag egyrészt Andor Béla, Weitner Antal honvéd főhadnagy és Veres László honvédhadnagy urak, másrészt belmunkatársunk: Tömörkény István úr között fönnforgott lovagias ügy, mindkét fél részéről, a lovagiasság szabályai szerint elintéztetett és befejeztetett.” Am aligha véletlen, hogy e közleményben utalás sem történik az elintézés konkrét módjára és menetére; maga a közlemény inkább csak a nyilvánosság megnyugtatótatását célozza s a lezárás tényét hangsúlyozza. Nem lenne tehát meglepő, ha egyszer kiderülne, hogy Tömörkény ekkor már megsajnálta a tiszteket, akikre a sajtó ösztöze irányult, s ez valami olyasféle gesztusra készíthette, mint amilyenek a Pester Lloyd cikkírója is hangot adott: „Ha az illetők [ti. a három tiszt], amit föltétlenül hiszünk, megbüntettetnek, nem akarjuk a büntetésüket még publicisztikai ítélettel is szigorítani.” Azaz, a maga részéről valóban lezárta az ügyet, s immár csak jogi esetként kezelte azt.

7.

Tömörkény „lovagias ügyeinek” áttekintése több következtetés levonását is lehetővé teszi. Az első s legfontosabb, kétségkívül az, hogy e korszakos társadalmi rituáléból az író sem tudta teljesen kivonni magát, jóllehet az ellenkezett habitusával, polgár-éthoszával. E vonatkozásban azonban nem lényegtelen momentum, hogy Tömörkény – bár három „ügybe” bonyolódott bele – maga csak egyetlen egyet, a legelső kezdeményezte, a többibe csak – maga is a társadalmi konvenciók szorításában élve – belekényszerült. Az egyetlen aktív szerepvállalása is valószínűleg azzal az életrajzi ténnyel van összefüggésben, hogy akkor, 1893-ban még alig két évvel volt leszerelése után, s hároméves katonáskodása (1888–1891) mentális hozadéka elevenen élt benne. S az is valószínű, hogy ő, aki – bár újságíró volt – nem lehetván úgynevezett egyéves önkéntes, azaz katonaként nem a tisztek, hanem a legénység közé tartozott – leszerelése után kicsit *kompenzált* is: öntudatlanul is *egyenrangúsította* magát a katonatiszttel,

aki megsértette. Ezen az önérzeterősítő lelki kompenzáción azonban alighanem hamar túljutott, s íróként önértékének egy másféle tudata erősödött meg benne.

Figyelemre méltó az is, hogy valamennyi affér katonatisztekkel történt. Ez már csak azért is releváns fejlemény, mert a *bohém* Tömörkénynek elvileg igen sok alkalma lehetett volna fehér asztal melletti összeütközésre, ám ilyesmire sohasem került sor. Írónk – úgy látszik – csakis tisztekkel különbözött össze. E tény pedig – bár hiba lenne elszietve általánosítani – a katonatiszti arrogancia széleskörű meglétére, a tiszt és a polgári viselkedéskultúra diametrálisan ellentétes szerkezetére vall. (A három ügy öt tisztjének viselkedése egy ilyen föltételezést nagymértékben valószínűsít.)

Ugyanezt az összefüggést erősíti a három ügy konfliktus-szerkezete és jellege is. Mindhárom esetben ugyanis egy, a katonatiszti kaszthoz köthető sajátos viselkedéskultúra mutatkozik meg: az arrogancia a kaszton kívüliekkel, a lenézett „civillekkel” szemben. Az első, Tömörkényt aktivizáló eset a tisztikar antiszemitizmusáról és polgárelenességéről, a második az „urizáló”, agresszíven önérvényesítő habitusról, a harmadik – a föltételezhető látens antiszemitizmuson túl – az erőfitogtató brutalitásról, a becsületvédelem álcájában föllépő önkényről és kíméletlenségről árulkodik. Mindhárom eset korjellemző társadalomtörténeti jelzés, leleplezi a társadalom egyik normaképző csoportjának valóságos habitusát és egyben a hagyományos becsület-eszmény visszajára fordulását. Ez utóbbit maga Tömörkény is világosan látta; 1895. július 28-án, heti tárcáját indítva, világosan kimondta: „A becsület több okosok véleménye szerint is abból állna, hogy becsületesen kell viselkedni. Ez nem éppen csak abból áll, hogy ne lopjon az ember, és sokkal többől áll, mint amennyit sok nagyhíru gavallér, akiről három mérföldnyiről érzik a becsületszag, teljesíteni képes volna. Becsület nem bántani a másét, becsület nem bántani a gyengébbet ok nélkül, becsület bátornak lenni, becsület védeni az elnyomottat, becsület megbüntetni a bűnt, becsület nyílt embernek lenni. Látnivaló, hogy a becsület erényeit azokhoz a kritériumokhoz kötötték, amik a nemes embert jellemezték, természetesen valaha régen, amidőn becsület volt nemes embernek lenni.” *„A becsületnek ez a fogalma azonban kiveszett”, s a becsület immár „azon fejtetőre állított szabványok alá esik, amely alá hoz a társadalom más egyéb dolgokat” is (Hétről hétre, 80.).*

Látnunk kell azt is, hogy az évek során megváltozott, átalakult Tömörkénynek magához a „becsületügyhöz”, mint konfliktus-kezelő eljáráshoz való viszonya is. 1893-ban, amikor „kihívta” Andrássy főhadnagyot, még valóságos lehetőségnek vélte a problémakezelés e módját. Utóbb azonban, mint reagálásai mutatják, ebben a lehetőségben már egyáltalán nem hitt. A feleségét molesztáló tisztet 1898-ban már csupán „leparasztozta” s otthagyta, a „vagdalkozó” tisztekről pedig egy év múlva már – stílszerűen – „csupán” elvi jelentőségű cikket írt, azaz tollával vett elégtételt. A párbajtól való idegenkedésének a jele az is, hogy „megbízottai” – kezdettől – jogászok, méghozzá jónevű jogászok voltak (nem pedig – mondjuk – újságírók), azaz eleve igyekezett konfliktusait jogász „felügyelet” alá helyezni. Ez pedig – bár nyilvánvalóan polgári óvatosság is motiválhatta – alapvetően a jogállamiság normájának tiszteletére vall. Ám a helyzet paradox voltát éppen ez mutatja, hiszen – mint erre már utaltunk – a párbaj gyakorlata, sőt elvi lehetősége is ellenkezett az akkor érvényes tételes joggal.

A három ügy „elintézésében” megmutakozó érték-kollízió ténye tehát tagadhatatlan. A társadalom viszonyai, amelyben élnie adatott, saját habitusával és értékelveivel ellentétes szituációkba kényszerítették bele az író.